

Bokrecension

Nils Månsson Mandelgren och kampen för kulturens framtid, red. Karin Gustavsson & Solfrid Söderlind. Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar nr 28, Lunds universitet. Lund 2025. Häftad, 462 sidor, rikt illustrerad. ISBN 978-91-90055-00-7 DOI 10.37852/OBLU.336

Äntligen! Blev min första reaktion när jag såg den nyutkomna, omfattande och vackra volymen *Nils Månsson Mandelgren och kampen för kulturens framtid* utgiven 2025 i Lund av Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar nr 28.

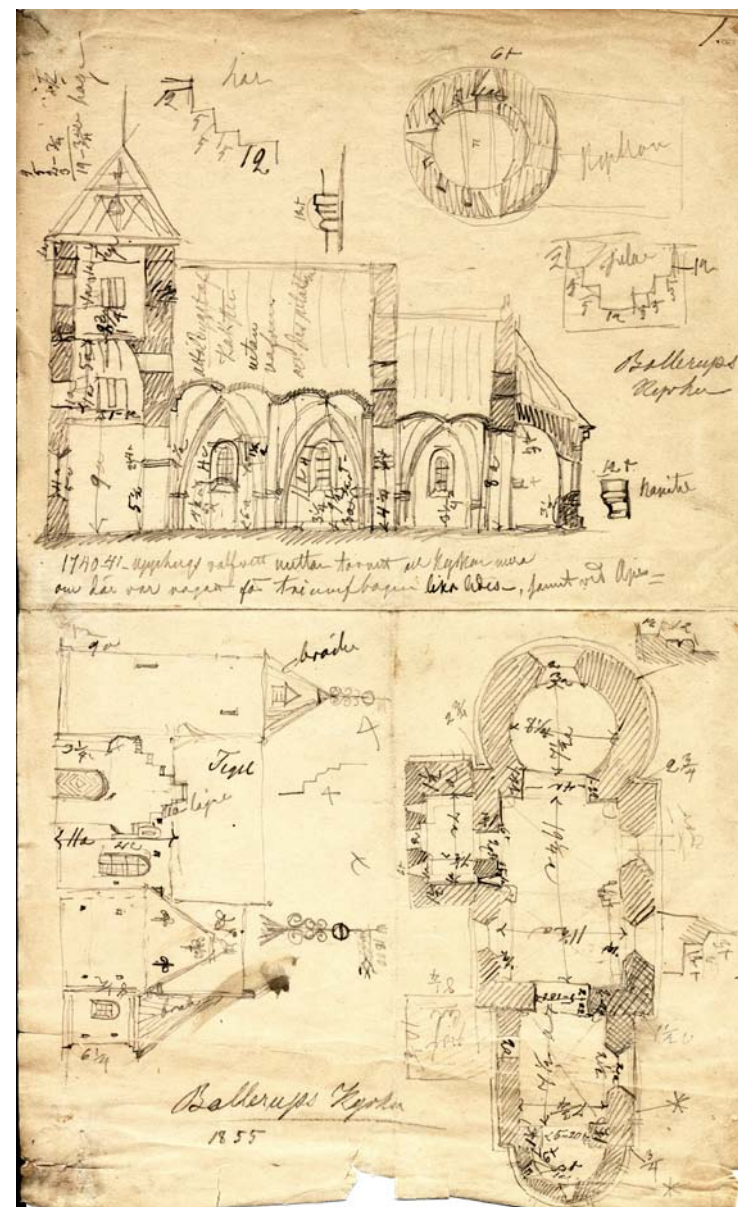
”Äntligen!” för att hänvisningar till Mandelgren är så vanligt förekommande i svensk kulturhistoria att bilden av honom är svåröverskådlig och för att det är lättare att nämna områden, där han inte dyker upp än tvärtom. Som bl.a. etnologi, konsthistoria, arkeologi, kyrkohistoria, arkitekturteori, konstpedagogik, museologi, agrarhistoria, t.o.m. litteraturvetenskap. Överallt dyker referenser upp till denne självlärd polyhistor, arbetsmyra och idéspruta. Ofta följt av frågetecken och reservationer men likafullt en auktoritet man inte förbigår. Allt mycket ovanligt när det gäller en enskild 1800-talsaktör som stod utan statligt ämbete och institutionell hemmahörighet. Redan att det handlar om en autodidakt skulle på sin tid kunnat vara skäl för försiktighet och skepsis. Och skepsis mötte Nils Månsson Mandelgren livet igenom. Han fick ett långt och arbetspackat liv och var verksam in i det sista. Han föddes 1813 och avled 1899.

Efterlängtat också därför att det trots alla specialstudier inte på länge har gjorts något övergripande försök att forska djupare i Mandelgrens långa liv och

många verksamhetsområden. Inte sedan Åke Stavenow – enligt Björn Larsson med benägen hjälp av dottern Elisabeth Stavenow Hidemark – 1972 publicerade monografen *Nils Månsson Mandelgren*, etnologen Bengt Jacobsson 1982–1985 gav ut och kommenterade Mandelgrens reseanteckningar från bl. a. Skåne, Dalarna, Östergötland och Sörmland, samt Gösta Berg 1985–1987 tecknade hans levnadsbana i *Svenskt Biografiskt Lexikon*.

Många har använt sig av men få verkar ha orkat ta itu med att skapa överblick över den omfattande dokumentaskatt som Mandelgren lämnade efter sig eller med att försöka reda ut de många skiljaktliga åsikter om honom som utgör hans eftermäle. Kolerisk, dominant, socialt opolerad och samtidigt synnerligen företagsam, förutseende och initiativrik. Desto bättre då att det är många röster som nu kommer till tals i verket *Nils Månsson Mandelgren och kampen för kulturens framtid*. Sammanlagt tolv forskare medverkar under redaktion av Karin Gustavsson och Solfrid Söderlind med redaktionellt säte i Lund. Det senare är betydelsefullt med tanke på att Mandelgren testamenterade sina samlingar till Lunds universitet, vilket dock inte betyder att dokumentation enbart finns där. På Nationalmuseum, Kungliga Biblioteket, Riksarkivet, Konstakademien, Nordiska museets arkiv, Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA), Konstfack, Bernadottearkivet m. fl. institutioner återfinns väsentliga pusselbitar i form av petitioner, skrivelser, brev m. m., vilket allt som allt kräver både överblick och selektion.

Karin Gustavsson bidrar under rubriken ”Mandelgrens ofullbordade” med en översikt över samlingens förvaltning efter att den kommit Lunds universitet tillhanda 1890. Detta utgör en värdefull historiografi över hur ansvaret vid universitet gått från konsthistoria till etnologi och vilka skilda insatser som har gjorts för att förvara och vårda samlingen, från professorerna Ewert Wrangel, Aron Borelius och Ragnar Josephson i konstvetenskap till Nils-Arvid Bringéus i etnologi och den slutliga placeringen vid Folklivsarkivet i Lund 1969. Samlingen beskrivs av Gustavsson som att den ”består av mängder av bilder, i de flesta fall renritade teckningar och akvareller av Mandelgrens hand, som föreställer kulturfenomen som fångade hans intresse. Det rör sig om så vitt skilda företeelser som bondens traditionella redskap och medeltida kyrkokonst, klädedräkter från olika landsändar och husdjursraser som förekom på svenska landsbygden och mycket, mycket mer. Utöver det Mandelgren själv gjort finns bilder av andra konstnärer, främst kopparstick och andra grafiska tekniker.”

Nils Månsson Mandelgren, Bollerups kyrka, Skåne. Blyertsteckning 1855. Folklivsarkivet Lund, signum 4:VII-A (PDM). Ett exempel på Mandelgrens dokumentation av kyrkor under hans antikvariska resor.

Mandelgren tecknade denna gatuscen i Neapel i december 1842 (här en detalj). I förgrunden till vänster ett lemonad- och vattenstånd, till höger säljs nyrostade kastanjer. Folkklivsarkivet vid Lunds universitet. Efter Nils Månsson Mandelgren och kampen för kulturens framtid 2025.

Med "de Mandelgrenska samlingarna" menas således såväl en i skilda arkiv och bibliotek geografiskt spridd korpus som den i Lund samlade omfattande materia bestående av stora mängder text- och bildmaterial. Detta i sig utgör ett stoff som kräver mångsidighet och bland de medverkande skribenterna i *Nils Månsson Mandelgren och kampen för kulturens framtid* återfinns historiker, konsthistoriker, etnologer, kulturvårdare, arkitekter, konstnärer, arkeologer och museologer, vilket allt garanterar ämnesmässig bredd. Skribentgruppen

förefaller dock inte ha arbetat som ett sammanhållet forskningsprojekt utan konstituerats efter en konferens i Lund 2023 med Mandelgren i fokus. Trots frånvaron av sammanfogande seminariearbete är såväl den vetenskapliga som den stilistiska nivån på de skilda bidragen genomgående hög och läsningen angenäm.

Boken behandlar de kända hållpunkterna i Mandelgrens biografi såsom uppväxt, studieår vid konstakademierna i Stockholm samt Köpenhamn 1838–1842, utlandsresor till bl.a. Italien, England, Tyskland samt återkommande vistelser i Danmark och Frankrike, därtill hans roll bakom tillkomsten av Konstnärsgillet i Stockholm 1845, Svenska Slöjdföreningen, Svenska Fornminnesföreningen 1869, hans omfattande antikvariska resor i Sverige med dokumentation av kyrkor, allmogebelyggelse, herrgårdar m. m. liksom även fornlämningar, äldre och nyare redskap i jord- och skogsbruk samt publiceringsprojektet *Monuments Scandinaves du moyen ages* 1855–1862. Därtill dokumentation av hans återkommande försök att få stöd från såväl kungahus som akademier och enskilda mecenater för resor samt för publicering. Det mesta i detta levnads- och verksamhetsförlopp är, som påpekats, sedan tidigare väl känt genom inte minst Stavenows och Jacobssons insatser men också genom specialstudier ur skilda vetenskapliga och kulturhistoriska perspektiv, vilka alla är dokumenterade i bokens mönstergilla bibliografi.

Nils Månsson stammade ur skånsk bondesläkt i Kullabygden. Fadern, som kombinerade jordbruk i byn Ingelsträde med skomakeri, avled när Nils bara var fem år 1818. Modern gifte om sig 1821 och avled redan efter några år, varvid "Mandelgren blir dräng i sitt eget hem", som boken uttrycker det. Styvfadern tycks hindra pojakens skolgång, trots att personer i omgivningen uppmärksammade hans läshuvud. Nils tecknade flitigt med de enkla ritdon han kunde komma över och tjänar lite extra på att färglägga kistebrev, vilket sannolikt ligger bakom att han i tjuogaarsåldern blir anställd i den näraliggande porslinsfabriken i Höganäs. Det var genom kontakten med den tyske fabriksansvarige där, Carl F. Berger och dennes son, som han kom att få grundläggande teckningsundervisning, och genom Bergers kom han så småningom även i kontakt med familjen De la Gardie på godset Kulla Gunnarstorp i närheten. Denna händelseutveckling medförde att excellensen Jacob De la Gardie förmedlade prov på Nils teckningsförmåga till Konstakademien i Stockholm och professor Fredric Westin. Hösten 1833 antogs Nils som elev vid akademiens principskola

och tillhörde under sina tidiga år De la Gardies hushåll i Stockholm. 1832, som nittonåring antar han efternamnet Mandelgren, vilket ingen kunnat förklara upphovet till.

Henrik Ranby, som i boken behandlar Nils Månsson Mandelgrens uppväxt och ungdomsår, tillför nyheten att Nils möjligen skulle kunna vara utomäktenskaplig son till Jacob De la Gardie. Detta genom ett anmärkningsvärt arkivfynd som Solfrid Söderlind gjort i Ericsbergsarkivets autografsamling, där de mandelgrenska dokumenten tillförts kommentaren "(...Naturlig son af Excellensen Jacob de la Gardie.)". Ranby resonerar kring Mandelgrens tystnad kring detta förhållande och om det skulle kunna höra samman med att oäkta börd skulle ha kunnat äventyra hans arvsrätt och placerat modern i olycklig dager. Han konstaterar således, att Mandelgren aldrig själv åberopar denna eventuella relation, men att hans nit som släktforskare närmast kan tolkas som "ett aktivt identitetsbygge återkommande i syfte att dölja släktskapet med De la Gardie. Var felaktigt angivet födelseår i meritförteckningarna i själva verket en dimridå?" Mot detta talar såväl Mandelgrens flitiga umgänge under åren med familjen De la Gardie på Kulla Gunnarstorp som att grevens resor år 1812 mycket väl skulle ha kunnat föranleda denna händelseutveckling. Ranby gör den trovärdiga slutreflektionen, att kanske ville Nils Månsson Mandelgren att omvärlden helst skulle se "hans bondska bakgrund som ett slags legitimering, att han därigenom var särskilt meriterad för att utforska folkkulturen i kontrast mot de folklivsforskare som var sprungna ur borgerliga och urbana miljöer." Otvetydigt ett kulturellt kapital – i alla fall sett ur eftervärldens perspektiv. Man skulle till detta kanske kunna lägga Karin Gustavssons påpekande om Mandelgrens uttalade önskan i donationsanvisningarna till Lunds universitet 1881 för överförandet av samlingarna till Lund, där han skriver "Jag önskar att mina samlingar må få vårdas som mina samlingar vid sidan av De la Gardieska i ett enskilt rum." Hur som helst, så kanske detta möjliga adliga påbrå bidrog till Nils Månsson Mandelgrens osannolikt goda självförtroende trots motgångar och motstånd.

Det är lätt att felbedöma en forskare som Mandelgren som alltför positivistiskt materialinriktad och rationaliserande. Men han var i högsta grad en sinnlig iakttagare och hade ett spårsinne som rotade sig i sensuell upplevelse av de ting och de miljöer han sökte upp och studerade. Under de långa resor genom Sverige som under decennier fyllde hans sommarhalvår iakttog han inte bara

monument utifrån givna kulturella parametrar utan han var en sann linnean i det att han själv ville kunna karakterisera och värdera tingen han såg. Hans samlande innebar också att han både förmedlade till institutioner och själv köpte sällsamma objekt som han stötte på. Han förmedlade bl. a. föremål till Arthur Hazelius växande samling på Drottninggatan i Stockholm och senare Nordiska museet.

Till det motstånd han mötte bland kulturlivets ledande företrädare hörde just hans uppenbara ställning som konkurrent i fråga om den pågående kulturella och nationella "nationalinventeringen". Han är ju verksam under just den tid då dagens musei-och universitetsväsende grundlades och expanderade internationellt. Det var också då aktörer som Artur Hazelius samt far och son Hildebrand, riksantikvarierna Bror Emil och sonen Hans, var som mest aktiva i svenskt kulturliv. Folklivsforskaren Gunnar Olof Hylltén-Cavallius, som var Mandelgrens gode vän och stöttepelare under alla år, hörde inom kartläggandet och upptecknandet av folklorens sagor och visor till samma intellektuella "grundargeneration." Bland flera av dessa aktörer var det inte väl sett att en s.k. självlärd person utmanade deras sakkunskap och det med en så omfattande kännedom om förhållandena ute i landet som Mandelgren besatt. Han upptäckte exempelvis Södra Råda 1300-talskyrka i Värmland – nedbrunnen 2001 – och dokumenterade dess sällsamt välbevarade målningar på såväl väggar som tak och ritade likaså av de unika romanska målningarna i Dädesjö ödekyrka utanför Växjö. Södra Råda presenterades därefter flera gånger i skrift av Hildebrand d. ä. utan att Mandelgrens insatser ens nämndes. Mandelgrens påtalade brist på formell utbildning uppvägdes under tidens gång på ett troligen hotande vis av hans regelbundna kontakter med framstående europeiska intellektuella som exempelvis den danske fornforskaren Niels Laurits Höyen, vilket Andreas Alm skriver om.

Den långvariga och giftiga konflikten mellan Hildebrand och Mandelgren hör till de oklarheter som den aktuella boken bidrar till att kartlägga, bl.a. genom Marie Steinruds samt Mattias Legnérs bidrag. "En konflikt av sin tid" kallar Legné signifikativt nog detta intellektuella envig. Under rubriken "Mandelgren och arkeologihistorien" ger oss Påvel Nicklasson därefter den nödvändiga bakgrundshistorien till hur arkeologidisciplinen professionaliserades under 1800-talet och vilka positioneringar just dessa två kombattanter därvidlag intog. Denna bok bidrar på många plan till dylikt fördjupat kunnande

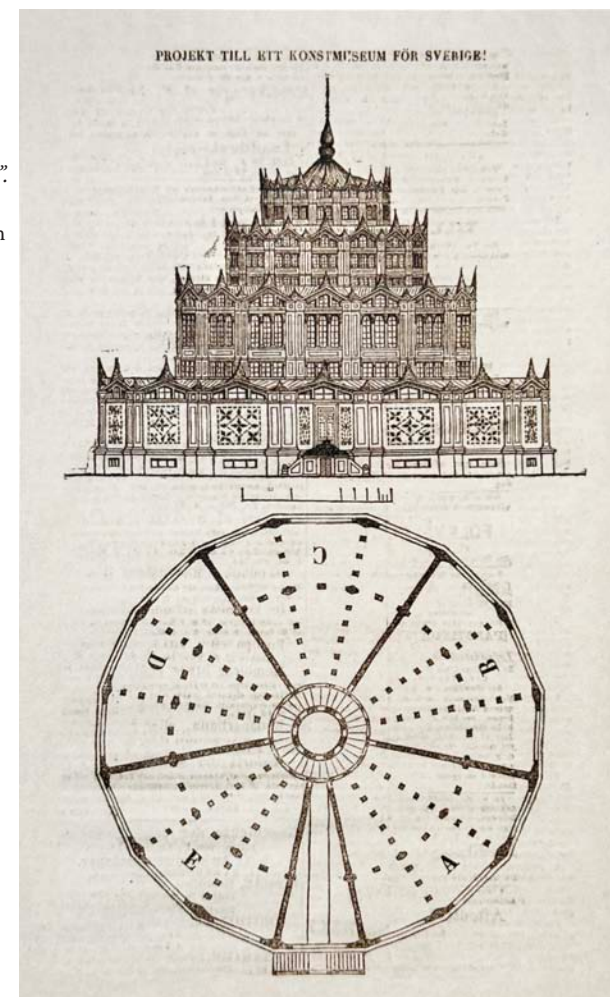
angående Mandelgrens liv och verksamhet även rörande t. ex. hans stadsplaneförslag om Stockholms omdaning som Johan Mårtelius med sakkunskap i frågan kommenterar. Mandelgrens välkända och mindre kända förslag till nationalmuseibyggnad analyseras av Solfrid Söderlind, och vi förs genom utkasten från Kungsholmsklippan till Drottningholm, där Mandelgren såg en möjlighet för Sverige att bygga en sammanhållen museimiljö med slottet Versailles samtida omdaning som förebild.

Till frågan om den växande såväl formella som informella bildningsivern under skedet tillför boken tänkvärda pusselbitar även i det lilla, som t.ex. hur Mandelgren privat kunde ha hjälp av en annan självlärd person: "Resebetjanten" Lars Fredric Moström (1808–1870) föddes i Norrköping och fick börja livet som inhyst "fattighjon" men kom med sin intelligens och språkbegåvning att med tiden kunna försörja sig som resällskap åt unga adelsmän på Grand Tour på kontinenten. Åt Mandelgren gjorde han tjänster i Stockholm och på sina utlandsresor som förmedlare av brev och personliga kontakter etc. Hans socialt oförvägna karriär är en signifikativ parallell till Mandelgrens.

Det enda jag saknar och ser som en brist i denna rikligt illustrerade bok är att ingen har tagit sig an analysen av Mandelgrens visuella kvarlåtenskap, t.ex. hur hans anteckningar och teckningar sammanfogades till helheter. Hans kraftfulla piktur direkt i anslutning till de avbildade föremålen kan av många ha setts som våld mot bilden, men var sannolikt ett effektivt sätt att skapa sammanhang och överblick över arbetsmomenten. Man behöver bara se till hans egenhändigt litograferade versioner av samma dokument för att förstå att det var en synnerligen rationell konstnär och forskare som låg bakom systemet. Redaktörerna hänvisar till tidigare studier angående Mandelgrens bilder, men dagens forskningsfront hade sannolikt kunnat tillföra nya perspektiv.

Vad man än är intresserad av att ta ut av läsningen av denna innehållsrika bok, där varje skribent hade varit värd sin kommentar – Eva-Lena Bengtsson, Lennart Pettersson, Oscar Nordell har även bidragit – är den en generös ingång till och en reell fördjupning av vårt kunnande om Nils Månsson Mandelgrens liv och tid. Till omslagsbild har man valt ett litograferat ungdomsporträtt utfört av L. A. Smith – befriande vänt och vänligt och en kontrast till de bistra medelåldersfotografier av Mandelgren som brukar återges. På frågan om vad titeln pekar mot med sin betoning av Mandelgrens "kamp för kulturens framtid" lämnas vi åt vår egen fantasi med en hänvisning till att Mandelgren var en

På Aftonbladets första sida publicerades den 7 december 1844 Mandelgrens "Projekt till ett konstmuseum för Sverige". Efter Nils Månsson Mandelgren och kampen för kulturens framtid 2025.

sann europé samtidigt som han kämpade för klargörande av Sveriges historia. Förordet slutar: "Mandelgren må ha arbetat ensam, men han var djupt förankrad i sin tids expansiva kultur och en av dess ivrigaste förkämpar." Kanske skall hela hans bildningsresa och energiska professionella strävan ses som ett förbud om vad som skulle bli den generella kulturella utbildningsambitionen i det framtida Sverige?

Lena Johannesson